

УДК 65.01.290

Сергій Вікторович КАРТАШОВ

кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора економічних наук кафедри економіки та управління національним господарством, Одеський національний економічний університет, e-mail: kartashov2004@i.ua

КОМПЛЕКСНА ДІАГНОСТИКА «РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ» НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Карташов, С. В. Комплексна діагностика «ризик-менеджменту» на підприємствах / Сергій Вікторович Карташов // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; за ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2015. – Вип. 3. – № 58. – С. 96–102.

Анотація. У статті розроблено методологічні підходи до комплексної діагностики «ризик-менеджменту» підприємств за умов зростання невизначеності ринкового середовища та кризових явищ у їх виробничій діяльності. Надано класифікацію найбільш поширених видів ризику, вказано на залежність та вплив ризику на методи управління підприємствами, на формування особливостей «ризик-менеджменту» підприємств у умовах посилення ринкової конкуренції та структурних змін як регіонального, так і національного рівнів. Обґрунтовано сутність «ризик-менеджменту» підприємств в умовах нестабільності ринкової кон'юнктури, посилення впливу зовнішніх факторів на їх виробничу діяльність, в першу чергу, фінансового та маркетингового характеру.

Ключові слова: «ризик-менеджмент» підприємств; діагностика та класифікація ризиків підприємств; факторний аналіз «ризик-менеджменту»; інструментарій «ризик-менеджменту» і методи його застосування.

Сергей Викторович КАРТАШОВ

кандидат юридических наук, соискатель научной степени доктора экономических наук кафедры экономики и управления национальным хозяйством, Одесский национальный экономический университет, e-mail: kartashov2004@i.ua

КОМПЛЕКСНАЯ ДИАГНОСТИКА «РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА» НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Карташов, С. В. Комплексная диагностика «риск-менеджмента» на предприятиях / Сергей Викторович Карташов // Вестник социально-экономических исследований: сб. науч. трудов; под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. (ISSN 2313-4568). – Одесса: Одесский национальный экономический университет. – 2015. – Вып. 3. – № 58. – С. 96–102.

Аннотация. В статье разработан методологический подход к комплексной диагностике «риск-менеджмента» предприятий в условиях роста неопределенности рыночной среды и кризисных явлений в их производственной деятельности. Приведена классификация наиболее распространенных видов рисков, указаны зависимость и влияние рисков на методы управления предприятиями, на формирование особенностей «риск-менеджмента» предприятий в условиях усиления рыночной конкуренции и структурных изменений как регионального, так и национального уровней. Обоснована сущность «риск-менеджмента» предприятий в условиях нестабильности рыночной конъюнктуры, усиления влияния внешних факторов на их хозяйственную деятельность, в первую очередь, фінансового и маркетингового характера.

Ключевые слова: «риск-менеджмент» предприятий; диагностики и классификация рисков предприятий; факторный анализ «риск-менеджмента»; инструментарий «риск-менеджмента» и методы его применения.

Sergii KARTASHOV

PhD in Jurisprudence, Competitor of a scientific degree of Doctor in Economics, Department of Economics and Management of National Economy, Odessa National Economic University, e-mail: kartashov2004@i.ua

COMPLEX DIAGNOSTICS OF «RISK-MANAGEMENT» AT ENTERPRISES

Kartashov, S. (2015), *Complex diagnostics of «risk-management» at enterprises*. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Kompleksna diahnostyka «ryzyk-menedzhmentu» na pidpriemstvakh; za red.: M. I. Zveriyakova (gol. red.) ta in.], *Socio-economic research bulletin (ISSN 2313-4569)*, Odessa National Economic University, Odessa, Issue 3, No. 58, pp. 96–102.

Abstract. The article develops the methodological approach to complex diagnostics of «risk-management» at enterprises in the conditions of growth of market environment uncertainties and crisis phenomena in production activity of enterprises. The classification of the most widespread types of risks is presented; dependence and impact of risks on business management techniques of enterprises and on forming of the «risk-management» features of enterprises in the conditions of strengthening of market competition and structural changes, at both regional and national levels, is indicated. The essence of «risk-management» of enterprises in the conditions of unstable market conditions and the growing influence of external factors on their business activities, which are, first of all, financial and marketing in nature, is substantiated.

Keywords: «risk-management» of enterprises; diagnostics and classification of risks at enterprises; factor analysis of «risk-management»; «risk-management tools» and methods of their application.

JEL classification: M110, M120

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах сучасної трансформації ринкової економіки в Україні склалася доволі складна система господарських відносин, яка пов'язана зі значною кількістю ризиків, викликаних станом та умовами веденням бізнесу. Ризики стають об'єктивною закономірністю здійснення підприємницької діяльності і з кожним роком їх вплив на систему національних економічних відносин посилюється.

Суспільно-господарська практика виробила чимало методів і форм ефективної протидії ризикам та ліквідації їх негативних наслідків. Водночас відчувалася потреба в системному підході до вибору форм протидії ризикам як детермінантам їх оптимізації. Логічну послідовність здійснення ефективних антиризикових заходів було запропоновано багатьма як вітчизняними, так і відомими зарубіжними фахівцями.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Кількість праць, присвячених проблемам управління ризиками у сфері виробництва, постійно зростає, однак, не зважаючи на це, запропоновані в них заходи щодо вирішення проблем управління, контролю та зменшення впливу ризиків на виробничу діяльність підприємств, не завжди відповідають потребам сучасної практики.

А. Н. Фомічов [1, с.22–28] під ризиком підприємства розуміє ймовірність виникнення несприятливих наслідків у формі втрати доходу чи капіталу в ситуації невизначеності умов здійснення його фінансово-господарської діяльності.

І. Педько [2, с.25–28] та Т. В. Бурлай [6, с.92–98] в найбільш загальному вигляді визначають ризик як можливу небезпеку втрат, що впливає зі специфіки тих чи інших явищ природи і видів діяльності людини. Водночас підкреслюється, що з економічної точки зору ризик є можливістю здійснення події, яка може спричинити три основних економічних результати: негативний (збиток), нульовий (відсутність передбачуваного прибутку) або позитивний (прибуток).

М. І. Звєряков [3, с.41–50], В. Г. Подлесна [4, с.74–82], В. В. Єфремов [5, с.67–75] визначаючи основні умови виникнення ризику в діяльності сучасної корпорації, наголошують на ускладненні умов прийняття необхідних рішень та складності їх реалізації, що, безумовно, призводить до ризикованих наслідків у виробничій діяльності.

М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [7, с.43–49] та Д. Леонард-Бартон [8, с.14–17] вказують на основні умови виникнення ризиків та заходи управлінського характеру, які варто прийняти для пом'якшення наслідків ризиків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розвиток економічної науки засвідчив, що антиризикова діяльність має ґрунтуватися на залученні вельми широкого кола управлінських інструментів, склад та послідовність застосування яких має постійно вдосконалюватися.

Сукупність послідовних заходів антиризикової діяльності, застосування яких має комплексний, системний характер, у сучасній економічній теорії та практиці має визначатися терміном англomовного походження – «ризик-менеджмент» (risk management). Тобто необхідно визначити особливості управління ризиками в їх найширшому розумінні. Згідно із завданнями ризик-менеджменту відповідну діяльність варто дослідити більш детально, з тим, щоб тлумачити її як процес вибору оптимальної, з економічного погляду, структури інструментів вилу на ризики та їх наслідки.

Постановка завдання. Метою та головним завданням статті є визначення методів та заходів протидії ризикам, пошук та встановлення сутності протиризикової діяльності, яка була повсюдно визнана фахівцями як така, що має ознаки системності та комплексності. Визначені у статті методи протидії ризикам варто трансформувати у специфічні функції управління, тобто визначити системний та комплексний зміст «ризик-менеджменту».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні погляди на «ризик-менеджмент» стосуються систем організації та управління підприємствами. Ризики, що виникають при організації виробництва, доволі різноманітні і для їх визначення та аналізу варто встановити характер сучасного виробництва, його особливості та існуючу систему менеджменту.

Початковим кроком на етапі аналізу ризику є вивчення ситуації з погляду можливості та причин його появи в суб'єкта господарювання – носія ризику. На появу ризиків впливають різні причини, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні. Зовнішні причини, зазвичай, виникають із умов довкілля, розташування господарською суб'єкта на певній території, стану попереджувальної інфраструктури. Суб'єкт не має значного впливу на зовнішні причини. Внутрішні причини – це стан та вид належного суб'єктові майна, особливості технології виробництва чи іншої діяльності, а також стан засобів безпеки (попередження ризиків), що він має у розпорядженні. Досить важливою внутрішньою причиною є ступінь усвідомлення суб'єктом господарювання чи іншим носієм потенційного ризику остаточних можливих наслідків появи ризику. Суб'єктивне ставлення до ризику може бути як негативним, так і позитивним. Негативне ставлення до ризику означає його повне або часткове ігнорування. Така позиція суб'єкта характеризується поняттям ігнорування ризику і доволі часто саме вона є причиною останнього [1, с.22–28].

Засобами якісного аналізу мають бути виявлені негативні наслідки ризику в усіх сферах діяльності господарського суб'єкта. Так, ризик може виявити свої наслідки у сфері технологічного процесу, виробничо-господарської діяльності, фінансово-економічній та в соціальній сферах. Проте відбувається це в певній послідовності.

Комплексна діагностика ризиків дозволяє простежити не лише їх розвиток та сфери поширення, але й негативні наслідки кумуляції таких ризиків, тобто взаємного їх впливу і нагромадження. З метою виконання цього значного за обсягом завдання варто залучати найрізноманітніші джерела інформації та використовувати найдосконаліші методи кваліфікаційного аналізу ризиків. Найважливіші з цих методів такі:

- аналіз спостережень за виробничою діяльністю;
- аналіз свідчень опитувань фахівців та спеціалістів з питань організації управління;
- документальний аналіз господарської діяльності;
- аналіз організації виробництва об'єкта дослідження;
- аналіз окремих контрольних перевірок та моніторингу.

Після ідентифікації ризику та визначення сфери його поширення постає потреба у кількісній оцінці ризику. Класифікуючи ризик, потрібно брати до уваги такі взаємопов'язані аспекти:

- можливість настання ризикового становища, пов'язаного з дією ринку;
- максимальний розмір збитку, до якого може призвести цей ризик;
- ймовірність настання події, яка може спричинити максимальний збиток.

Кількісно оцінюють ризики за допомогою розрахунків, виконання яких потребує достатньої статистичної та математичної бази [2, с.26–28; 6, с.92–98].

Кількісне оцінювання ризиків відображає рівень їх економічної загрози та потребує розбудови сучасної системи «ризик-менеджменту», яку ілюструє рис. 1.

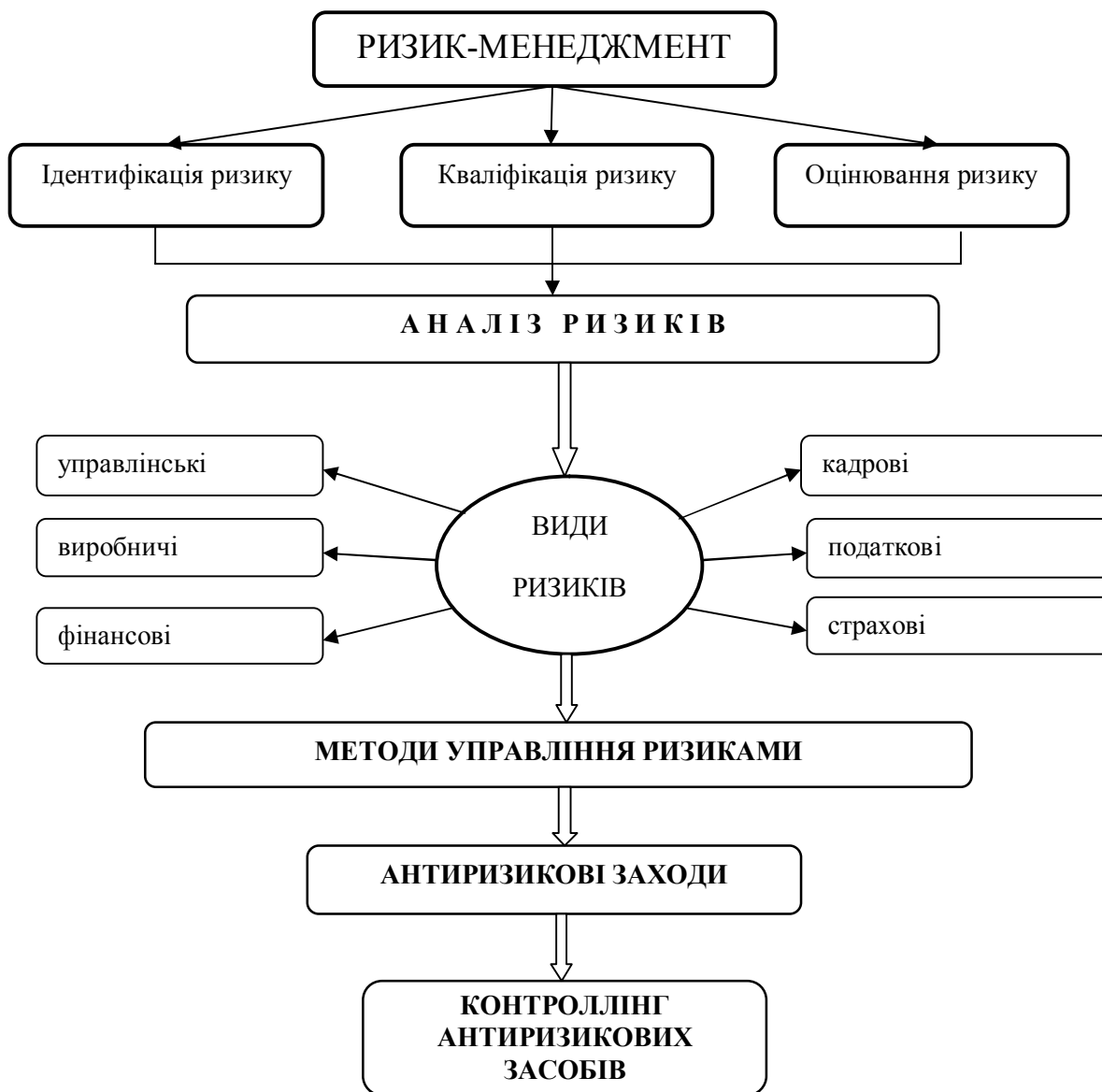

Рис. 1. Схема комплексної діагностики «ризик-менеджменту» підприємства (розроблено автором на основі [1, с.17–21])

«Ризик-менеджмент» як система охоплює три послідовні етапи, а саме:

- встановлення основних видів та аналіз ризиків;
- пошук методів управління ризиками та антикризові заходи;
- контроль антикризових заходів та фінансування втрат від ризиків.

Кожний із цих етапів передбачає здійснення багатьох різноманітних заходів організаційно-фінансового характеру.

Аналіз ризиків є комплексним етапом, протягом якого передбачається:

- діагностика, або ідентифікація, ризиків – кваліфікація;
- оцінювання ризиків кількісними методами – квантифікація;
- визначення послідовності подальших дій на підставі загального оцінювання ризику в даній конкретній ситуації.

Підсумки аналізу якісних і кількісних характеристик ризиків є підставою для визначення стратегії антиризикової діяльності в майбутньому, тобто подальших дій, які зводяться до встановлення контролю за ризиками або фінансування потреб, що виникли внаслідок прояву ризиків.

Найважливіший етап процесу організації «ризик-менеджменту» – управління та контроль над ризиками, який має за мету повне або часткове їх усунення.

Контроль за ризиками здійснюється різними способами:

- уникненням ризику;
- зменшенням (мінімізацією) ризику;
- обмеженням (локалізацією) ризику;
- розсіюванням (поділом) ризику.

Уникнення ризику є найефективнішим і водночас найважчим для виконання методом. Уникнення означає фактичне ухилення від ризикованої діяльності, врахування об'єктивних умов та пошук засобів, що спонукають до відвертання їх дії. Безумовно, про уникнення може йтися лише за наявності альтернативних вирішень, які є менш ризиковими.

У тій ситуації, коли можливості раціонального уникнення ризику вичерпуються, постає потреба у використанні інших способів антиризикового характеру. Один із таких способів полягає в попереджувальній (превентивній) діяльності, спрямованій на зменшення ризику. Здійснення ефективної попереджувальної діяльності погребує значних фінансових витрат на придбання різноманітних технічних засобів та проведення організаційно-технічних заходів, які могли б протистояти виникненню ризиків.

У тій ситуації, коли попри всі попереджувальні зусилля ризик настане, вживають заходи, спрямовані на його обмеження (локалізацію). Ці заходи мають здебільшого репресивний характер.

З метою обмеження наслідків ризику його можна поділити. Поділ ризику як форма контролю полягає в тому, що господарські суб'єкти можуть обмінятися пакетами акцій, віддавши, таким чином, частину власного ризику і взявши частину чужого. Такі операції відомі як операції з диверсифікації портфеля активів господарського суб'єкта.

Усі наведені способи контролю над ризиками застосовуються одночасно, але висувається вимога щодо дотримання оптимального співвідношення між цими способами з погляду їх ефективності.

Головним етапом «ризик-менеджменту» є покриття негативних наслідків (збитків) ризиків фінансовими засобами. Кожний суб'єкт господарювання може самостійно фінансувати свої ризики або передавати їх іншому суб'єктові господарювання згідно з попередньою взаємною домовленістю. Самофінансування ризиків, відоме також як самострахування і є формою безпосереднього самостійного покриття збитків власними коштами.

За наявності коштів у фондах та резервах вони можуть бути використані аж до повного задоволення відповідної потреби. Істотним недоліком самофінансування ризиків є неможливість точного визначення потреби в резервних коштах через недостатню статистичну та розрахункову базу. А створення фонду в обсязі, меншому за майбутню реальну потребу, призведе до неповного фінансування ризику. Проте формування фондів та резервів у обсягах, більших за майбутні потреби в коштах, неминуче призведе до вилучення із господарського обігу значних фінансових ресурсів [3, с.42–48].

У тих випадках, коли збитки очікуються більшими за можливості господарського суб'єкта самому фінансувати свої ризики, постає потреба у переданні власної фінансової відповідальності за ними іншим суб'єктам, здатним до фінансування таких ризиків на певних умовах. Передання (трансфер) ризиків може здійснюватися у двох основних формах:

- ризики передаються під фінансову гарантію іншого суб'єкта;
- ризики передаються професійним страховикам на підставі договору страхування за відповідну платню.

Перша форма доволі широко реалізується шляхом укладення договорів застави, згідно з якими на певних умовах ризик передається від одного суб'єкта іншому. Ця форма має обмежене застосування, оскільки вимагає надзвичайно високої довіри між суб'єктами.

Найпоширенішою формою трансферу ризиків є передання їх професійним страховикам. Страховик, на відміну від поручителя, беручи на себе зобов'язання за ризиками, може вирівняти їх перерозподілом між багатьма суб'єктами.

Однак за допомогою виявлення сфер підвищеного ризику, його кількісного виміру і здійснення регулярного контролю можна в обмеженій мірі управляти ризиками або

здійснювати їх профілактику. Це дозволяє значною мірою знизити рівень ризику і мінімізувати його негативні наслідки. Водночас не варто забувати, що ризик відіграє в сучасному бізнесі не тільки негативну, але й позитивну роль. Загальновідомо, що чим вищий рівень ризику підготовлюваного до реалізації проекту, особливо інноваційного, тим вище закладається рівень рентабельності залучених інвестицій. Інакше кажучи, вкладаючи кошти в ризиковані підприємства, бізнесмени можуть розраховувати на більш високий рівень прибутку і рентабельності своїх капіталовкладень. Крім того, прагнення мінімізувати негативні наслідки підприємницьких ризиків створює об'єктивні передумови для виникнення і розвитку специфічних і принципово нових сфер підприємницької діяльності, таких як страхування, забезпечення економічної безпеки тощо [4, с.75–80].

У сучасному бізнесі ризик виконує такі основні функції, як інноваційна, регулятивна, захисна і аналітична.

Інноваційну функцію підприємницький ризик виконує, стимулюючи пошук нетрадиційних рішень проблем, що стоять перед підприємцем. Аналіз зарубіжної літератури показує, що в міжнародній господарській практиці накопичився позитивний досвід інноваційного ризикового господарювання. Велика кількість фірм, компаній домагаються успіху, стають конкурентоспроможними на основі інноваційної економічної діяльності, пов'язаної зі значним ризиком. Ризикові рішення призводять до більш ефективного виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство в цілому.

Регулятивна функція має суперечливий характер і виступає в двох формах: конструктивною і деструктивною. Ризик підприємця, зазвичай, орієнтований на отримання значущих результатів нетрадиційними способами. Тим самим він дозволяє подолати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним нововведенням. У цьому виявляється конструктивна форма регулятивної функції підприємницького ризику.

Конструктивна форма регулятивної функції ризику полягає і в тому, що здатність ризикувати – один із шляхів успішної діяльності підприємців. Однак ризик може стати проявом авантюризму, суб'єктивізму, якщо рішення ухвалюється в умовах неповної інформації, без належного урахування закономірностей розвитку явища. У цьому випадку ризик виступає як дестабілізуючий чинник.

Захисна функція ризику виявляється в тому, що якщо для підприємця ризик – природний стан, то нормальним повинно бути і терпиме відношення до невдач. Ініціативним, заповзятливим господарникам потрібний соціальний захист, правові, політичні та економічні гарантії, що виключають у випадку невдачі покарання і стимулюють виправданий ризик [5, с.67–70].

Варто виділити ще аналітичну функцію підприємницького ризику, яка пов'язана з тим, що наявність ризику припускає необхідність вибору одного з можливих варіантів рішень, у зв'язку з чим підприємець в процесі прийняття рішення аналізує всі можливі альтернативи, вибираючи найбільш рентабельні і найменш ризикові. Залежно від конкретного змісту ризикової ситуації, альтернативність рішення визначається різним ступенем складності і вирішується різними способами. У простих ситуаціях, наприклад, при укладенні договору постачання сировини, підприємець, зазвичай, спирається на інтуїцію і минулий досвід. Але при оптимальному рішенні тієї або іншої складної виробничої діяльності необхідно використовувати спеціальні методи аналізу.

Розглядаючи функції підприємницького ризику, варто ще раз підкреслити, що, незважаючи на значний потенціал втрат, який несе в собі ризик, він є і джерелом можливого надприбутку. Тому головне завдання підприємця – не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних з ризиком на основі об'єктивних критеріїв, а саме: до яких меж може діяти підприємець, йдучи на ризик [7, с.511–534; 8, с.9–11].

Висновки і перспективи подальших розробок. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що підприємницький ризик, з одного боку, являє собою об'єктивний і неминучий фактор, завжди супроводжує будь-які види підприємницької діяльності, а, з іншого боку, – він

може відігравати не тільки негативну, але й позитивну роль, дозволяючи підприємцю отримати додатковий прибуток і стимулюючи розвиток принципово нових сфер бізнесу.

«Ризик-менеджмент» за економічним змістом є системою управління ризиком і тими фінансово-господарськими відносинами, що виникають в процесі цього управління, контролю та реалізації антиризикових заходів.

Перспективи подальших розробок полягають у більш детальному дослідженні об'єкту ризику, під яким розуміють ресурс (матеріальний і нематеріальний), зміна якого, в більшу або меншу сторону може призвести до виникнення ризикової ситуації. Об'єктами дослідження також можуть бути політичні, соціальні, економічні, технічні системи та відносини, а також зовнішнє мінливе середовище. Об'єктом дослідження в «ризик-менеджменті» можуть виступати і ризикові вкладення капіталу і, особливо, економічні відносини між господарюючими суб'єктами при реалізації капіталомістких витрат.

Література

1. Фомичев А. Н. *Риск-менеджмент: учеб.* / А. Н. Фомичев. – М.: Дашков и К°, 2008. – 376 с.
2. Педько І. *Класифікація ризиків підприємницької діяльності промислових підприємств* / І. Педько // *Економіст*. – 2015. – № 4. – С. 25–28.
3. Зверяков М. І. *Про зміни моделі економічного розвитку* / М. І. Зверяков // *Економіка України*. – 2015. – № 6. – С. 41–50.
4. Подлесна В. Г. *Особливості сучасної соціально-економічної кризи в Україні та основні орієнтири її подолання* / В. Г. Подлесна // *Економіка України*. – 2015. – № 6. – С. 74–82.
5. Єфремов В. В. *Проблема невизначеності в економічних теоріях* / В. В. Єфремов // *Економіка України*. – 2015. – № 6. – С. 67–75.
6. Бурлай Т. В. *Ризики формування моделі соціальної держави в Україні* / Т. В. Бурлай // *Економіка України*. – 2015. – № 6. – С. 92–98.
7. Мескон М. Х. *Основы менеджмента: учеб.* / [М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ.]. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
8. Leonard-Barton D. *Core Capabilities and Core Rigidities: A Paradox in Managing New Product Development* / D. Leonard-Barton // *Strategic Management Journal*. – 1992. – Special Issue: *Strategy Process: Managing Corporate Self-Renewal*. – Vol. 13. – Pp. 111–125.

References

1. Fomychev, A. N. (2008), *Risk-management [Risk-menedzhment]*, Dashkov and K°, Moscow, 376 p. (rus)
2. Pedko, I. (2015), «Classification of risks of entrepreneurial activities of industrial enterprises» [*Klasyfikatsiia ryzykiv pidpriemnytskoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv*], *Economist*, No. 4, pp. 25–28 (ukr)
3. Zveryakov, M. I. (2015), «On a change of the model of economic development» [*Pro zminy modeli ekonomichnoho rozvytku*], *Economy of Ukraine*, No. 6, pp. 41–50 (ukr)
4. Podlesna, V. G. (2015), «Features of modern socio-economic crisis in Ukraine and basic reference points of its overcoming» [*Osoblyvosti suchasnoi sotsialno-ekonomichnoi kryzy v Ukraini ta osnovni orientyry yii podolannia*], *Economy of Ukraine*, No. 6, pp. 74–82 (ukr)
5. Efremov, V. V. (2015), «Problem of vagueness in economic theories» [*Problema nevyznachenosti v ekonomichnykh teoriiakh*], *Economy of Ukraine*, No. 6, pp. 67–75 (ukr)
6. Burlai, T. V. (2015), «Risks of forming of model of the social state in Ukraine» [*Ryzyky formuvannia modeli sotsialnoi derzhavy v Ukraini*], *Economy of Ukraine*, No. 6, pp. 92–98 (ukr)
7. Meskon, M. X., Albert, M., Hedouri, F. (1992), *Fundamentals of management. Trans. from Eng.* [*Osnovy menedzhmenta; per. s angl.*], Delo, Moscow, 702 p. (rus)
8. Leonard-Barton, D. (1992), «Core Capabilities and Core Rigidities: A Paradox in Managing New Product Development», *Strategic Management Journal*, Special Issue: *Strategy Process: Managing Corporate Self-Renewal*, Vol. 13, pp. 111–125.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015.